

אמצעי התקשורת הייחודיים לחברה הדתית והחרדית (4 שעות לימוד)

מטרות:

להכיר ולהבין את אמצעי התקשורת הייחודיים לחברה הדתית-חרדית ובהם מגוון עלוני בית הכנסת ומודעות קיר (פסקוילים)

עלוני פרשת השבוע

אל שפע המקומונים הרואים אור ברחבי ישראל, נוסף בשנים האחרונות ענף מיוחד - עיתוני בתי הכנסת. המדובר בכמה עשרות עיתונים ועלונים הרואים אור מדי שבוע, אחדים כלל ארציים ורבי תפוצה ורובם מקומיים ודלי תפוצה. מטרתם המרכזית של מערכות אותם עלונים - הפנמת מסרים העולים בקנה אחד עם משנתם הרעיונית של העורכים ורבניהם בקרב כלל הציבור.

העיתונים הללו הם גלגול חדשני למפעל ישן - גיליונות לעיון ולימוד בפרשת השבוע¹ שערכה וכתבה פרופ' נחמה לייבוביץ' ז"ל. מפעלה זה החל לפני 40 שנה במתכונת פשוטה ביותר - דפים פשוטים שהודפסו בסטנסיל משני עברי הדף והופצו באלפי עותקים והביאו לרבים את "הנשמה היתרה" של השבת. דפים אלו שימשו ללימוד מונחה של נושאים שונים בפרשת השבוע.

"שיחת השבוע" בעריכת הרב מנחם ברוד, הרואה אור מטעם צעירי חב"ד הוא הנפוץ בעיתונים אלו - 190,000 עותקים מדי שבוע, כתפוצתו של המקומון הנפוץ ביותר ("העיר"). אחריו יש לציין את "מעין השבוע" של תנועת ש"ס המונה כ - 130,000 עותקים. "שבת בשבתו" בעריכת חוקר החסידות ד"ר יצחק אלפסי רואה אור מטעם המרכז לחינוך דתי בשיתוף המפד"ל, ותפוצתו 98,000 עותקים. "עונג שבת" בעריכת המשפטן שמואל כהן יוצא לאור מטעם החוגים הדתיים בליכוד ונפוץ ב - 40,000 - 50,000 עותקים. הדוגמאות שהובאו מעידות על מידת הפופולאריות לה זוכים עיתונים אלו, שרבים אוספים ואוגדים אותם כדי לקרוא בהם גם בעתיד.

העלונים שונים מאוד זה מזה בתוכנם, ומכילים צירופים שונים של תכנים, המופיעים באיטמים קצרים ובפינות קבועות כדי להקל על הקוראים הרגילים. עלונים שונים כוללים דברי תורה על פרשת השבוע, תשובות הלכתיות, ביוגרפיות של רבנים והיסטוריוגרפיה של קהילות יהודיות שונות, חידות ותשבצים לילדים, ידיעות יח"צניות על מוסדות דתיים, חידושי לשון ומקרא ומאמרי פרשנות בענייני השעה. מאמרים העוסקים באקטואליה הם גולת הכותרת של העלונים הגדולים, מופיעים בהבלטה רבה, ולעיתים קרובות תוך קישור לדברי פרשנות על פרשת השבוע².

התפוצה הכוללת של כל אותם עשרות עלונים עומדת על סכום הנע בין חצי מיליון למיליון וחצי עותקים בשבוע, המופצים חינם בכל שבת² (בזכות מימון ע"י תרומות ופרסומם של מוצרים שונים, המעידים על רמת ההתעניינות הכלכלית בעלונים אלו).

פסקוילים

¹ ביטוי לאותה תופעה של מאמרי אקטואליה שגררה בעקבותיה התנצחות פומבית ניתן למצוא במאמרו של ישראל וולמן בעיתון "מימד" גליון מס' 5 נגד הרב ישראל רוזן ומאמרי האקטואליה של העלון "שבת בשבתו", ותגובת הרב רוזן להתקפות נגדו ב"מימד" גליון מס' 6.
² כהן, 1997.

מקור המילה פשקווילים [=מודעות הקיר] הוא איטלקי: pasquino – פסקוינו, אדם שנהג לכתוב דברי ביקורת וסאטירה על האפיפיור. שם זה ניתן לטורסו [=פסל נטול ראש] פסל עתיק שנתגלה במאה ה-16, שעליו נהגו אנשי רומא להדביק כתבים בחרוזים עליזים ועוקצניים. כתבי פלסטר אלו היו ברובם אנונימיים וכך גם רבים מהפשקווילים כיום. המונח התקבל בשפות האירופאיות עד שהתגלגל ליידיש, שהייתה נפוצה בין יהודי אירופה.

אמנם בתחילה, היה הפשקוויל מיועד להשמיץ,³ אך מלבד שימוש זה, הנפוץ עד היום, משמש הפשקוויל כיום בשכונות החרדיות ככלי תקשורת לכל דבר ועניין – בפשקווילים יופיעו הודעות על אירועים עתידיים, גילויי דעות בנושאים העומדים על סדר היום של הקהילה ופרסומות של חברות מסחריות. מודעות אלו חשובות בעיקר לאנשי העדה החרדית ונטורי קרתא [=שומרי העיר בארמית, מראשוני האשכנזים ביישוב העברי, הדוגלים בשלילת קיומה של מדינת ישראל כמדינה חילונית]. זאת מאחר ואין להם כל עיתון יומי שיעמוד לרשותם, כדוגמת "המודיע" של אגודת ישראל או "יתד נאמן" של החרדים הליטאים, וביטאוניהם הפנימיים הם דלי תפוצה.⁴

כיום ניתן לראות את הפשקווילים בריכוזי המגורים החרדים, והן הפכו לאחד מסמליה של שכונת מאה שערים בירושלים. בשכונה זו מודבקים פשקווילים כבר מעל 100 שנה, והאמירה העממית אומרת ש"הן מחזיקות את קירות מאה שערים". לאחרונה, החלה עיריית ירושלים לנסות למסד את הדבקת הפשקווילים על גבי לוחות המודעות מתוך מטרה לשמור על איכות הסביבה.⁵

לשון הפשקוויל

הפשקוויל מתייחד בשימושי לשון ייחודיים השונים מלשון העיתונות הכללית, ומי שקורא בו ואינו מהחברה החרדית או שמטבעות לשון תנ"כיים ותלמודיים שגורים על לשונו חש כי לפניו תת-לשון זרה, בשל רקעה התרבותי. הפשקוויל עשיר בציטוטי מקורות מהתורה שבכתב ומהתורה שבעל פה – פעמים כציטוט מדוייק ולעיתים בהשאלה על פי הצורך כגון הביקורת נגד חברי הכנסת של אגודת ישראל ש"מכרו את הבכורה עבור נזיד עדשים". בנוסף לציטוטים אלו ישנו שימוש מרובה במילים מהשפה הארמית המוכרת היטב ללומדי התלמוד הבבלי. כמו כן משתמשים במושגים ובמילים ביידיש, שהיא שפה מדוברת בחברה החרדית. כך יהיה ניתן לראות במודעה אחת על נסיעה "לרגל היארצייט [=יום השנה ביידיש] יום ההילולא [=בארמית]".

לאורך המודעות פזורים ראשי תיבות [=נוטריקונים] המוכרים רק למי ששייך לחברה זו. ניתן להשוות את השימוש הרב בנוטריקונים לשימוש הנעשה בהם בשפה הצבאית. כמו כן ניתן לראות חריגות דקדוקיות רבות, שריד להזנחה מימי תקופת ההשכלה במהלכה נהגו המשכילים להתפאר בידעיותיהם בתחום, ולכן הכתיבה הרבנית נטתה לזלזל בה.

³ וכנגד זאת יצא חוצץ החפץ חיים בספרו שמירת הלשון: "כי בהלשון הרע שלו הוא מזיקו בסתר, ובפרט אומן פותבי עמל (שקורין פאסקווילן) שעליהם נאמר (דברים כ"ז כ"ד), "ארוז מפה רעהו בסתר" (שמירת הלשון חלק א שער הזכירה פרק ד).

⁴ הרחבת העניין והצגתו הממצה מופיעה במאמרו של שפירא, 2004.

⁵ בעניין זה ראו פז, 2004.

עם זאת, ניתן למצוא מאפיינים מודרניים – מטבעות לשון לועזיות כמו 'ארכיאולוגיה' ו'צ'רטרס' – לצד מטבעות לשון מובהקים של השפה העברית כמו 'מהפך' ו'מחירים מדהימים'. במאמר העוסק בנושא זה מביאות קנטור ומוצ'ניק (תשס"ד) את כל מאפייני הלשון הללו.

דידאקטיקה:

✓ השוואת עלוני פרשת שבוע של פרשת שבוע מסוימת תוך השוואת סדר היום הפנימי של העלונים השונים, כגון: שיחת השבוע של חב"ד לעומת שבת בשבתו של המפד"ל או מעיין השבוע בהוצאת תנועת ש"ס.

✓ הצגת פסקוילים מתחומים שונים בכיתה, לימודם וקריאתם תוך הצגת העקרונות שהוזכרו בפרק ומימושן.

✓ מומלץ לערוך השוואה בין הפסקוילים לעיתונות יומית, ולבחון על-פי תוכנם לאיזה חלק מהעיתון הם דומים. האם הם יכולים לשמש תחליף לעיתון מבחינת תכני המידע, זמינותו ותפוצתו?

ביבליוגרפיה:

עלוני פרשת השבוע

וולמן, ישראל, 1995, 'פוליטיקה בבתי הכנסת', מימד 5, עמ' 2-10.

כהן, יונתן, 1997, 'עיתונות לחצי העם', פנים 1, עמ' 54-61.

רוזן, הרב ישראל, 1996, 'חידדתי חרב קולמוסי', מימד 6, 26-27.

רפל, יואל, תשנ"ו, 'לא עוטפים בהם דגים', עמודים [תשרי תשנ"ו], עמ' 18-19.

רפל, יואל, 1991, 'עתוני בתי הכנסת', קשר 10, עמ' 109-112.

שורק, יואב, 2000, 'הרבה מן האור', אקדמות 9, 223-223.

פסקוילים

מוצ'ניק, מלכה, 2004, 'שימושי לשון ייחודיים במודעות העדות החרדיות', מחקרי מורשתנו 2-3, עמ' 239-249.

פז, רוחמה, 2004, 'אבן מקיר תזעק', משפחה (22.7.04), עמ' 30-35.

פרידמן, מנחם, תשס"ה, 'פסקוילים ומודעות קיר בחברה החרדית', פסקוילים: מודעות קיר וכרזות פולמוס ברחוב החרדי, מוזיאון ארץ-ישראל – יד יצחק בן-צבי, עמ' 8-37.

שפירא, משה, 2004, 'מודעות הקיר' (ה'פאשקוילים') במאה שערים', אריאל 163-164, עמ' 149-144. **חובה**

מקורות נוספים המופיעים על גבי CD :

קלוגר, בנימין, תשל"ח – תשמ"ז, מן המקור: הישוב הישן על לוח המודעות, ירושלים.

חמשת כרכים אלו מציגים מאות פסקוילים בין השנים 1840-1940 שפורסמו בירושלים ומהווים מקור בלתי נדלה לדוגמאות לדיונים.

פסקוילים: מודעות קיר וכרזות פולמוס ברחוב החרדי, תשס"ה, מוזיאון ארץ-ישראל – יד יצחק בן-צבי.

ספר זה המציג פסקוילים מאז ראשית ימי היישוב ועד השנים האחרונות מסכם תערוכה בנושא זה שהוצגה במוזיאון ארץ-ישראל בתל-אביב. [מאמר מקיף בעניין הפסקוילים והיבטים נוספים בו מובאים אף הם בספר זה].